

А. А. КАСТРЫЦА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

**НАРОДНЫЯ ВЕРАВАННІ
Ў СВАТЛЕ ПРЫКМЕТ І ПАВЕР’ЯЎ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ЛЕЛЬЧЫЦКАГА РАЁНА)**

У артыкуле разглядаюцца прыкметы і павер’і Лельчыцкага раёна, зафіксаваныя ў палявых фальклорна-этнаграфічных экспедыцыйных апошняга дзесяцігоддзя. Аўтар звяртае ўвагу на багацце народных вераванняў, разнастайнасць семантычна-функцыянальных груп прыкмет і павер’яў і ўстойлівасць іх бытавання. Большасць тэкстаў упершыню ўводзіцца ў навуковы ўжытак.

Традыцыйная духоўная спадчына Лельчыцкага раёна даволі самабытная і непаўторная. Яна спалучае ў сабе практычныя веды і архаічныя вераванні, якія арганічна суіснуюць на працягу доўгага перыяду, адлюстроўваюць спецыфіку светаўспрымання і светаразумення мясцовых жыхароў і дазваляюць гаварыць аб упісанасці ў агульнабеларускую фальклорна-міфалагічную спадчыну. Па трапнай заўвазе беларускай даследчыцы Т. Валодзінай, малыя фальклорныя жанры ўспрымаюцца “як “практычная міфалогія”, як корпус архаічных у аснове сваёй сентэнцый і іх рытуальна-практычных увасабленняў. І гэта асабліва важна з прычыны таго, што міфалагічныя ўяўленні беларусаў не атрымалі афармлення ў тэкстах тыпу вербальных міфаў, але знайшлі выражэнне ў шматлікіх матывах, сюжэтах, вобразах, павер’ях і рэкамендацыях” [1, с. 366]. Менавіта дзякуючы заўсёды актуальным прыкметам і павер’ям, можна рэканструяваць шматлікія з’явы славянскай міфалогіі.

Вялікая колькасць прыкмет і павер’яў упісана ў народны каляндар, які ўключае не толькі абрадавыя дзеянні, але і вялікі пласт міфалагічных уяўленняў, вербальна увасабленых у выглядзе забарон, парад, рэкамендацый, рэгламентацый, прагнозаў і да т. п. У адпаведнасці з прымеркаванасцю да каляндарных дат, можна вылучыць наступныя тэматычныя групы:

– калядныя (“...до самого Нового году, до чатырнаццотого чысла не шылі, не ткалі, нічога не дзелалі. До Нового года нельзя было это дзелаць. А з чатырнаццотого чысла до Крэшчэння ўжэ можна было токо вязаць, не пралі, это буў грэх” (запісана ў в. Чыянне ад ад Хросцік В. Т., 1930 г. н.); “На Крэшчэнне ніколі не робілі свадзьбу, ніколі ў сваты не ходзілі, ото колі ўжэ крэшчэнское воды попробуюць, тоды можно і гулянку робіць” (запісана ў в. Пабеднае ад Жабароўскай Веры Іванаўны, 1934 г. н.); “Калі куцця зварылася добра і смачна, то будзе добры ўраджай жыта. Зорнае неба на першую і другую куццю, то ў лесе будзе многа грыбоў і чарніц. Калі на Каляды сабакі выюць, то вясною будуць мерці людзі” (запісана ў в. Тонеж ад Прыбалавец Ганны Трафімаўны, 1934 г. н.);

– стрэчанскія (“Выходзілі на тое месца, дзе стаяў раней стог, ставілі туды кашу і квас, падкрашаны клюкваю ці чарніцамі. Існавала такое павер’е: чым краснейшы квас, тым лепша вясна” (запісана ў в. Баравое ад Акуліч Любові Сямёнаўны, 1936 г. н.);

– дабравешчанскія (“На Блоговешчанне нельзя процоваць – это земля нарождаецца. До Блоговешчання зямлю не трогалі” (запісана ў в. Дзяржынск ад Лукашэвіч Ганны Мітрафанаўны, 1938 г. н.);

– велікодныя (“У нядзелю вярбу свяцілі. Ламалі, шлі свяцілі, білі, шоб была здаровая, як вода, да богатая, як зямля, шоб дужа ішчаслівенька” (запісана ў в. Баравое ад Барысавец Марыі Афанасьеўны, 1925 г. н.);

– юраўскія (юр’еўскія) (*“На Юр’я сухім постап посцілі, штоб худоба вялася. А зімняе Юр’я – это штоб худоба ела сена хорошо. На Юр’я короў выганялі на пашу. Даже ложылі ніт на воротах, дзе выгоняюць. Ложылі ніт, штоб худоба нідзе не спуталася”*) (запісана ў в. Чыянне ад Хросцік В.Т., 1930 г. н.);

– траецкія (троіцкія) (*“Тройца называлася яшчэ Зялёнае свята. Ламалі галінкі клёну, сажалі ў вокны, дзверы, платы. Было павер’е, што пасля Тройцы гэтую зеляніну выносяць на гору, зеляніна гэта лячэбная, ізганяе нячысты дух, добра для ската”*) (запісана ў в. Замошша ад Крывіцкай Ганны Рыгораўны, 1925 г. н.);

– купальскія (*“На Купалле, калі стаяла добра погода, а до этого даўно не было дажджу, то хлопцы і дзеўкі аблівалі себе і одзін одного водою. То казалі, шо етэ должно было вызваць з неба дождж”*) (запісана ў в. Дзяржынск ад Лукашэвіч Анастасіі Васільеўны, 1922 г. н.);

– спасаўскія (*“На Макавей воду свенцяць, мак ад нячыстай сілы, і хату абсыпаюць і з сабою добра насіць ад злых людзей”*) (запісана ў в. Баравое ад Барысавец Марыі Афанасьеўны, 1925 г. н.) і інш.

Большая частка тэкстаў каляндарных прыкмет і павер’яў носіць характар лекава-прафілактычных, апатрапеічных, прадказальных: яны адлюстроўваюць веру мясцовых жыхароў у магчымасць засцерагчыся ад уздзеяння блягіх людзей і злых духаў (*“Чысты чацвер – это значыць мяцеш хату, дом, сарай і сам прыбіраешся. Тэ смяцце, што зам’ёў, паліш і з тым дажа веніком, каб чорт ні сядзеў, таму што ён хаваецца ў веніке. Калі не спаліш, то ён будзе круглы год у цябе по хозяйству. А так ты яго спаліш, і яго няма, усё – чыстота ў хаце, вездзе”*) (запісана ў в. Дзяржынск ад Лукашэвіч Ганны Мітрафанаўны, 1938 г. н., Сівак Наталлі Мікалаеўны, 1979 г. н., Баланчук Таццяны Мікалаеўны, 1951 г. н., Лукашэвіч Наталлі Васільеўны, 1948 г. н.), неспрыяльных з’яў навакольнага асяроддзя і хвароб (*“Вялікодныя яйкі лажылі ў хаце (ад маланкі), а таксама бралі з сабой на могілкі”*) (запісана ў в. Дуброва ад Ляхавец Марыі Якаўлеўны, 1934 г. н.); *“Когда мы ідзём на Паску, мы обязацельно свецім корень хрена. Это надо обязацельно есці, каб не кусалі камары, вужы”*) (запісана ў в. Мілашавічы ад Сакавец Марыі Анатолеўны, 1963 г.), страт у гаспадарцы (*“Ну стараюся то на Рождество я вечно так, прасцілаю такую старэньку скаццерць і круга такога роблю і ім прасыпаю ўнізу, шоб яны елі ў кучачцы і шоб – это ну прэдназначалася як бы для таго – шоб куры нікуда не ляцелі, шоб усе там умесце былі, дома наелісь”*) (запісана ў в. Букча ад Сушчык Галіны Пятроўны, 1942 г. н.), у магчымасць спрагназаваць ураджай і надвор’е (*“Робяць куццю на Каляды, да носцілаюць на стол сено, а потом нацягаюць, калі доўгая – вот, кажуць, будзе лён доўгі”*) (запісана ў в. Прыбалавічы ад Мухневіча Івана Міхайлавіча, 1931 г. н.).

Зафіксавана на тэрыторыі Лельчыцкага раёна вялікая колькасць прыкмет і павер’яў, тэматычна звязаных са зменамі ў асабістым лёсе чалавека. Тэксты гэтых малых жанраў не існуюць адасоблена – яны ўплецены ў сямейную абраднасць і суадносяцца з пэўным тыпам сямейных і грамадскіх стасункаў чалавека. Адзначым, што гэта тэматычная група прыкмет і павер’яў вызначаецца функцыянальна-семантычнай разнастайнасцю.

У межах радзінна-хрэсьбіннага абрадавага комплексу варта выдзеліць наступныя функцыянальна-семантычныя групы:

– забароны і парады для цяжарных, якіх варта прытрымлівацца, каб захаваць фізічнае і псіхічнае здароўе будучага дзіцяці, забяспечыць прыгажосць і забяспечыць добрыя рысы характару – своеасаблівыя элементы “народнай педагогікі”: *“Цяжарнай жанчыне не можна рабіць многа чаго. Ей нельзя ката дажа нагой піхнуць, ні сабаку, нічога – астаюцца як бы знакі ў дзіцёнка на целе. Счас правада этыя вездэ і кабеля, і інтэрнэт, нізя этыя правада жэнічыне – дзіцёнак будзе пуравінай абкручаны. Глядзець нада берэменнаму толькі на красівых людзей, ні можна глядзець на калек, лучше глядзець на красівых, на добрых, шоб дзіцёнак такім быў. У свята, у васкрэсенне нізя берэменнай ні ножніцы браць, ні нажа. Воласы нельзя берэменным стріч. Треба толькі харошае ўсё рабіць”* (запісана ў в. Букча ад Ягорскай Валянціны Уладзіміраўны, 1966 г. н., Баланчук Ніны Аляксееўны, 1968 г. н., Алесіч Марыі Емельянаўны, 1938 г. н.);

– правілы для лёгкіх родаў: “Для аблягчэння родаў трэба *развязваць усе вузлы, расчыпіць усе гузікі, адкрыць усе замкі*” (запісана ў в. Дзяржынск ад Бабовіч Кацярыны Васільеўны, 1938 г. н.);

– павер’і і звязаныя з імі магічныя дзеянні, накіраваныя на забеспячэнне здароўя, розуму і шчаслівага лёсу дзіцяці, абарону ад негатыўнага ўздзеяння: “*Да году не трэба паказваць дзіцёнка ў зеркала, шоб ён быў шчаслівы*” (запісана ў в. Букча ад Ягорскай Валанціны Уладзіміраўны, 1966 г. н., Баланчук Ніны Аляксееўны, 1968 г. н., Алесіч Марыі Емельянаўны, 1938 г. н.);

– павер’і і звязаныя з імі магічныя дзеянні, накіраваныя на забеспячэнне працягу роду: “Тоды ўжэ так хорошэ *трэба побіці того горшка, шчоб уся каша была цэленька. Об вугол розбіваецца яна, і ўжо яны яе і выймаюць, ложаць на тарелку ды рэжуць по кусочках. У кого дзецей нема, то за чэрэпка да кідаюць у пелену, шчоб і вона родзіла*” (запісана ў в. Пабеднае ад Жабароўскага Віктара Міхайлавіча, 1935 г. н.);

– павер’і і звязаныя з імі магічныя дзеянні, накіраваныя на забеспячэнне дабрабыту ў гаспадарцы: “Кажуць, як гарбузы сажаюць, то чарапочка (ад гаршка з бабінай кашай – аўт. заўвага) гэтага закопваюць, *каб добрыя гарбузы ўрадзілі*” (запісана ў в. Баравое ад Барабей Марыі Міхайлаўны, 1940 г. н.).

Дадзеная група тэкстаў, прымаючы да ўвагі іх добрую захаванасць і актыўнасць бытавання, карыстаецца вялікай папулярнасцю і да нашага часу. Безумоўна, гэта тлумачыцца той важнай роляй, якую займае дзіця ў сям’і і грамадстве, а таксама роляй маці ў выхаванні дзіцяці як узора для пераймання асноўных маральна-этычных каштоўнасцей і паводзінных норм.

Згадаем вясельныя прыкметы і павер’і. Так, зафіксавана вялікая колькасць прыкмет, павер’яў, забарон, прарад, якіх прытрымліваліся ўдзельнікі вясельных абрадавых дзеянняў на розных этапах: сватання (“*Лічылася, што ў сваты лепш выязджаць маладзіком*” (запісана ў в. Мілашавічы ад Войцейка Варвары Мартынаўны, 1943 г. н.); выпякання каравая (“*Увечары ў пятніцу маці нявесты заве людзей пекці каравай. Завуць жанчын шчаслівых, што жывуць у пары. Рашчыняюць каравай хросныя маці і бацька*” (запісана ў в. Баравое ад Акуліч Любові Сямёнаўны, 1936 г. н.); уласна вяселля (“По дарозе до хаты молодого свахі поюць. ...Молодых устрэчае бацька жаніха, родныя і сваякі. Адчыняюць *вороты і по цэнтру распальваюць агонь і хоць коні не хочуць ісці праз агонь, іх праводзяць, а трэба, штоб молодую не звурочылі. Пры ўездзе молодая сыпле праваю рукою жыта*” (запісана ў в. Стадолічы ад Баравічэнка Паўла Сямёнавіча, 1924 г. н., Якімавай Вольгі Сяргееўны, 1919 г. н.))

Безумоўна, у межах розных этапаў вяселля асноўная частка тэкстаў прыкмет, павер’яў і звязаных з імі магічных дзеянняў прысвечана *шчасцю і дабрабыту маладых, добрым сямейным узаемаадносінам* (“Печ каравай маглі толькі тыя, што з мужам. Парных усіх бралі. Ікону няслі тыя, што ў пары булі, усе парныя” (запісана ў в. Глушавічы ад Маркевіч Соф’і Гурымаўны, 1936 г. н.), а таксама *шчасліваму асабістаму лёсу сяброў і сябровак* (“Перад тым як сажаць каравай у печ, завуць хлопчыка. Ён *выграбае жар з печы так, каб ляцеў аж на пол, каб дзеўкі замуж ішлі*” (запісана ў в. Буда Лельчыцкая ад Дашкевіч Ганны Яўгенаўны, 1934 г. н.)).

Варта адзначыць, што павер’і і прыкметы, тэматычна і функцыянальна звязаныя з пахавальнай абраднасцю, таксама бытуюць даволі ўстойліва. Яны ілюструюць асаблівасці разумення мясцовымі жыхарамі ўзаемаадносін паміж светам “жывых” і “памёрлых”, іншым часам успрымаюцца як адмысловыя маральна-этычныя нормы. Умоўна ў іх межах можна выдзеліць наступныя групы:

1. Прыкметы-прадказанні смерці: “*Птушка можа пастучацца ў вакно – гэта к смерці*” (запісана ў в. Мілашавічы ад мастацкага кіраўніка Мілашавіцкага СДК Гаўрылавец Н. І); “*Бывае, ноччу прыйдзе ў сне покойнік і зове с собой, гэта вон забраць цябе с собой хочэ. А бывае, шчо пойдзеш туды, ідзеш і бачыш, а потым і назад выйдзеш – значыць, жыць будзеш*” (запісана ў в. Мілашавічы ад Кавалевіч Евы, 1945 г. н.);

2. Павер’і-рэкамедацыі да паводзін людзей падчас падрыхтоўкі нябожчыка да пахавання:

– занавешваць люстэркі (“Зеркала завешвалі ўсім белым, стараюцца толькі белым. І ў хаце как можна большэ белага цвета. Белы – гэта сімвал смерці, да ў нас чорныя платкі жаншчыны адзеюць” (запісана ў в. Баравое ад Сечкі Міхаіла Васільевіча, 1940 г. н. (раней пражываў у в. Ліпляны));

– “правільна апранаць”: “І яшчэ я чула сама, шо ногі накрываць не надо, штоб яму было там хорошо іці, добрэнко іці. А то кажуць: «Накрыеш ногі – ён блутаецца там, яму ходзіць не можна там, на том свеце» (запісана ў в. Ліпляны ад Лось Евы Міхайлаўны, 1942 г. н. (раней пражывала ў в. Буда Лельчыцкая);

– “мыць чужым”, пажадана сталага ўзросту: “Мёртвого бабкі моюць і воду выліваюць там, дзе людзі не ходзяць” (запісана ў в. Дзяржынск ад Лукашэвіч Ганны Мітрафанаўны, 1938 г. н., Сівак Наталлі Мікалаеўны, 1979 г. н., Баланчук Таццяны Мікалаеўны, 1951 г. н., Лукашэвіч Наталлі Васільеўны, 1948 г. н.)

3. Павер’і-рэгламентацыі паводзін людзей падчас праходжання пахавальнай працэсіі і знаходжання на могілках (“Гавораць, што на варотах кладбічша абычна стаіць тот чалавек, каторы памёр впереді яго, і трэба шоб хто-небудзь з родні того чалавека, каторы памёр первы, тожа прыйшоў, таму што той пакойнік стаіць на варотах і встрачае, смотрыць, хто з яго роду прыйшоў” (запісана ў в. Букча ад Ягорскай Валянціны Уладзіміраўны, 1966 г. н., Баланчук Ніны Аляксееўны, 1968 г. н., Алесіч Марыі Емельянаўны, 1938 г. н.)).

Разгляд каляндарных і сямейных прыкмет, павер’яў і звязаных з імі магічных дзеянняў дае падставы сцвярджаць, што з мэтай захавання здароўя, дабрабыту і гаспадарчага плёну чалавек стварыў адпаведную сістэму паводзін, якую ў большасці выпадкаў можна выразіць у выглядзе адпаведных клішэ: *калі не хочаш гэтага, не рабі тое або калі зробіш / убачыш ..., то атрымаеш / даведашся....* Па словах Т. Цыўян, “уяўляецца, што носьбіты традыцыі ...змязчаюць сябе ў міфалагізаваную прастору, арыентаваную на архетыпічную мадэль свету, г. зн. на міфа-рытуальны сцэнарый (тварэнне свету, дзеянні творцаў свету, г. зн. боскіх персанажаў рознага рангу). На ўзроўні чалавека сцэнарый забяспечвае суадносіны касмічных з’яў з асноўнымі этапами яго жыцця. Прызначэнне чалавека заключаецца ў правільным прайграванні сцэнарыя” [2, с. 154].

Прыкметы і павер’і як важная складаючая вуснай народнай творчасці Лельчыцкага р-на суправаджаюць увесь ход сямейнага, грамадскага, працоўнага жыцця чалавека, многія з іх грунтуюцца на рацыянальным жыццёвым вопыце і шматвяковых назіраннях за з’явамі навакольнага свету, менавіта таму іх адрознівае вялікая колькасць і шырокая функцыянальная прызначанасць, а папулярнасць не губляецца з цягам часу – тэксты трансфармуюцца, але не знікаюць.

Выкарыстаны матэрыялы фальклорнага архіва кафедры рускай і сусветнай літаратуры УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Валодзіна, Т. В. Прыкметы і павер’і // Беларускі фальклор: жанры, віды, паэтыка. Малыя жанры. Дзіцячы фальклор / Т. В. Валодзіна, А. І. Гурскі, Г. А. Барташэвіч, К. П. Кабашнікаў. Рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: Бел. навука, 2004. – С. 330–367.

2 Цивьян, Т. В. Мифологическое программирование повседневной жизни // Этнические стереотипы поведения / Под ред. А. К. Байбурина. – Л. : Наука, 1985. – С. 154–158.

The article discusses the signs and beliefs of the Lelchitsky district, recorded in the field folklore and ethnographic expeditions of the last decade. The author draws attention to the richness of folk beliefs, the diversity of semantic and functional groups of beliefs and beliefs and the stability of their existence. Most of the texts are introduced into scientific use for the first time.